

УДК (1.316.3.)

Мельник В.

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету

СТРАХ САМОТНОЇ СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розглядається страх перед свободою і в людській свідомості як природний і конструктивний психологічний феномен, який вказує на безпредметний світ. Страх самотності, криється в природі людини. Зокрема, досліджено, що страх самотності виникає тоді, коли саме існування для людини стає проблемою, коли старі цінності зруйновані, а нові ще не збудовані, і віра людини відкриває її апофатичність і трансцендентність. Феномен страху для самосвідомості людини є ключовою часткою світовідчуття її онтологічного місця у світі, що «переживається» через психологічну сферу людського існування.

Ключові слова: страх, свобода, ніщо, суще, свідомість, метафізичний страх, буття, онтологія, міф, антропологія, екзистенція, макрокосм.

Мельник В.

доктор философских наук, доцент кафедры философии, социально-политических и правовых наук Донбасского государственного педагогического университета

СТРАХ ОДИНОКОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

В статье рассматривается страх в человеческом сознании как природный и конструктивный психологический феномен, который указывает на беспредметный мир. Но привнесённый человеком страх образует целую вселенную.

Ключевые слова: страх одиночества, сознание, метафизический страх, сублимация, онтология, миф, антропология, экзистенция, макрокосм.

Melnik V.

PhD in Philosophy, Associate Professor, department of philosophy, socio-political and legal studies of Donbass state pedagogical university

THE FEAR OF LONELY CONSCIOUSNESS IN PHILOSOPHICAL REFLECTION

In this article the fear of freedom and in human consciousness are considered as a natural and constructive psychological phenomenon which indicates the objectless world. The fear of loneliness lies in human nature. Besides it was researched that the fear of loneliness comes out when the very existence for a human being becomes a problem, when the old value is destroyed, and new is not yet built, and the human's faith opens his depth and transcendence. The phenomenon of fear for human consciousness is the key part of worldview of his ontological place in the world, which goes through the psychological sphere of human existence.

The key words: *fear, freedom, nothing, something, consciousness, metaphysical fear, entity, ontology, myth, anthropology, existence, macrocosm.*

Актуальність та інтерпретація екзистенціалів сучасними формами філософування, зокрема і європейською філософією, є достатньо сильною й глибокою та вимагає свого осмислення. Про це говорить П.П.Гайденко: «Без серйозного аналізу творчості С.К'єркегора, М.Хайдеггера, М.А.Бердяєва, К.Ясперса, Г.Марселя, Ж.-П.Сартра та ін. важко розібратися в тому, що являє собою та строката картина сьогоднішніх філософських «дискурсів», що мають назву «постмодерну», претендують визначити собою дух майбутнього ХХІ ст.» [1, с.38].

Саме тому буття сучасної людини гостро потребує осмислення й збереження традиційних екзистенційних цінностей і понять, для чого вимагається насамперед їхній філософський аналіз. Отже, актуальність дослідження полягає у визначенні нових форм людського існування на основі переосмислення фундаментальних екзистенційних категорій у контексті європейської філософії ХVІІ – ХХ ст.

Така постановка питання виводить на проблему взаємовідношення релігії та екзистенціалізму, оскільки в західноєвропейській філософії ХХ ст. вони не завжди знаходилися в одному смисловому ряду. Відношення людської особистості до страху було й залишається однією з актуальних та ключових проблем у філософській науці. Філософська рефлексія щодо терміну та модусу страху є глибинним фундаментом для екзистенціального та метафізичного розуміння основ життя людини. Мотиваційна діяльність людини керується страхом перед новим невивченим простором та часом самотності перед богом та трансцендентним. Почуття страху присутнє в кожній живій істоті, але в більшій мірі реальне для людини з тонкою душевною організацією. Страх свободи постає не лише як щось укорінене у вітальності людини, як природний інстинкт її самозбереження, а передусім – як соціально-історичний, культурно обумовлений феномен. Тому не можливо розглядати проблему страху поза контекстом загальної екзистенційної ситуації людини, яка живе в конкретну культурно-історичну епоху. Щодо вивчення проблеми страху значний внесок був зроблений представниками

екзистенціалізму та психоаналізу. Роботи провідних філософів цих течій М.Гайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Ж.П.Сартра, З.Фрейда, К.Юнга та їхніх послідовників належать до числа найбільш повних і глибоких досліджень означеної проблеми. Досліджується кореляція страху з тривогою (А.Маслоу, П.Тілліх, К.Юнг). . Складність феномена страху пізнання проявляється в його багатогранності і, більше того, – в необхідності екзистенціальної самотності та всіх іпостасей Homo Solus, Людини самотньої на різних рівнях соціуму, яка попри все хоче пізнавати світ, але боїться цього, бо вона самотня Людина, як особистість починається з рефлексії над власною самотністю. Рефлексуюча свідомість, що пережила хоча б один раз досвід буття, так чи інакше приходить до думки про те, що повнота буття є лише різновид небуття, що буття, як вічне вислизання, не наділене сутністю. А те, що завжди залишається як метафізичне та необхідне середовище свідомості, яку не можна знищити і якої не можна уникнути, – це страх пізнання у свідомості. Самотність корениться в природі людини. Вона приречена бути самотньою. У Хайдеггера самотність, моторошна бездомність, є сенс справжнього існування людини, її справжнє буття. «Сама структура людської свідомості сформована глибоким і початковим страхом перед невідомим та новим. Самотність може бути гострою або тягучою, постійною або короткочасною, неминучою або навіть бажаною, але завжди цілісною, абсолютною, всеохоплюючою. Людина не може бути одинокою наполовину, і вона, захоплена самотністю, прагне пізнати світ хоча і втрачає сенс та цінність життя. Їй нічого не варто розірвати зв'язки з життям, якщо вона втратила зв'язок з тими іншими, хто складав сам сенс для неї в цьому житті.

Буття ширше, ніж будь-яке суще, та все ж воно ближче людині, ніж суще. Страх указує на цю нескінченну співвіднесеність людського існування з Буттям і наукою на безперервне – слизькість Буття і його пошуки. Людина завжди відчуває страх перед буттям, щоб здійснитися як шлях розкриття Буття, але своїм відкриттям людина не в силах забезпечити його собі, вона може тільки прагнути до нього в кожному вчинку і виборі себе. У цьому страх шукає свідомості і в цьому його порятунк. Справжній страх виявляє себе у свідомості з такою ж безперервністю, з якою свідомість здійснює вихід за власні межі, «виставляє» сама себе.

Завдяння роботи полягає в тому, щоб розглянути по суті фізіологічні екзистенціальні основи страху свободи як невід'ємної частини людини, як метафізичну, антропологічну проблему переживання, що захоплює її. Цілком зрозуміло, що без екзистенціальної філософії, яка звертається до психічних першообразів, тут не обійтися.

Людство з усією пристрасною віддається страху. Що це за стан? Якою потребою народжений цей всеохоплюючий потяг? Людина абсолютно вільна у своїй поведінці і змушена відповідати за все, що відбувається. Людське буття у зв'язку з цим – нічим не зумовлений вибір. Усе, що відбувається з людиною, усі її дії є наслідком власних особистих зусиль, і саме вони утворюють міру індивідуальної відповідальності та свободи.

Однак свобода постійно перебуває під загрозою. Сартр зазначає, що людина усвідомлює свою свободу в тривозі. Тривога – це спосіб буття свободи як свідомості буття. Саме в тривозі свобода у своєму бутті виявляється для самої себе під питанням. Жах нерідко породжується конкретними причинами. Ми боїмося смерті, розорення, зради, самотності, смерті, Бога. Усе це обумовлює занепад духу. Фактор ворожості, як говориться, у наявності. Але є й інший тип страху, коли реально ніякої небезпеки немає, але людина все одно перебуває в граничному стані. Це страх людини перед самою собою.

Є несвідома тривога, що постійно живе в душі людини і шукає все нові образи. Але є й страх, породжений конкретними погрозами. Коментуючи цю відмінність, Сартр наводить вражаючі приклади. Запаморочення на краю прірви можна назвати тривоною, але зовсім не тому, що я боюся зірватися в безодню, а тому, що не можу поручитися, що сам у неї не кинуся...

Ситуація може викликати страх, погрожуючи мені якимись змінами ззовні, але вона нагнітає тривогу, коли я починаю побоюватися в цій ситуації власне себе.

Один з дослідників феномена самотності екзистенціаліст Мустакас у праці «Самотність і любов» підкреслює відмінність між «суєтою самотності» та «істинною самотністю». Перше епізодично відчуває більшість людей, приймаючи її, як щось природне, друге – метафізична самотність, є ніщо інше, як результат усвідомлення небуття. Ізоляція, безнадія й безсилля пов'язані з розумінням того, що всі життєві зв'язки у формі міжособистісних відносин ослаблені і розірвані. . Метафізична самотність змушує свідомість тремтіти перед Ніщо. Самотність замикає свідомість у коло, лякає загрозою розірвати його інтенціональну структуру. Свідомість лякається самотності та прагне до спілкування з іншими «Я» саме тому, що наявність іншого є взаємною умовою існування моєї свідомості. Виключити зі структури свідомості її спрямованість – значить виключити саму свідомість. З іншого боку, для встановлення справжньої комунікації людина повинна бути самотньою, протистояти іншим і всьому світу. Самотність – це необхідна умова будь-якої екзистенціальної комунікації

У сучасній філософії ця проблема обговорюється знову з однієї простої причини: щоб розуміти щось, ми повинні нічого не боятися, не відчувати тремтіння й мати місце в тому світі, який збираємося розуміти. Проблема одна: – знайти своє місце у світі, щоб цей світ розуміти. Можна й потрібно навчитися жити поряд зі страхами у світі не готових сенсів, а в такому світі, де сенси з'являються протягом життя. Страх вказує на вихідну непередметність свідомості на саме «Я», як вона розуміє себе вперше. У страхі нами з'ясовується чиста сфера свідомості, що відкривається іманентно рефлексивному погляду, як при феноменологічній редукції.

Через страх у науці та філософії виражається не деструктивний, а конструктивний ідеал зібраного в одне ціле свідомого життя, усього того, що має до нас відношення. М.Мамардашвілі це пояснює метафорою

відображення й розпадання багатогранності людини в тисячах уламків дзеркал. Деякі віддзеркалення й «знімки» з них нерідко вислизують від особи. Рух особистості полягає в їх збиранні. Це зібране і є страхом з «повнотою буття», філософським ідеалом мудрості і, одночасно, – свободою.

Страх перед свободою – це страх перед Ніщо. Адже саме тому, що я вільний, я можу сказати «ні», тобто можу бути джерелом негативності, можу породжувати ніщо і сам бути в певному смислі ніщо. «Свобода вкорінена в небуття». Оскільки моя вільна дія завжди реалізується у відношенні між майбутнім буттям і теперішнім, усередині якого таїться ніщо, то очевидним є те, що «ніщо наявне нині не може точно детермінувати те, чим я збираюся бути» [3, с.46].

Страх виконує для людини функцію захисту життя. Без належної їй здатності боятися, людина не могла б зберегти життя. Так, наслідком страху стає турбота, як занепокоєність світом, самим буттям. Людина здатна не лише запитувати про буття, але й турбуватися про себе як буття.

Якщо вільне буття є ніщо, за допомогою якого людське буття конститує себе, реалізуючи власні можливості, то ми повинні погодитися з тим, що парадоксальним чином Ніщо виявляється глибиною первісної свободи свідомості, яка є необхідною умовою всякого питання та всякої творчості. Свобода – джерело сутнісної тривоги. Свідомість свободи й існує у формі тривоги.

Тільки будучи вільним буттям, яке визначають як екзистенцію, моє буття може ставати під питання. З іншого боку, сама свобода безперервно знаходиться під питанням у моєму бутті, утверджуючи себе у вчинках його самоконструювання.

На думку Сартра, людина визнає свою свободу в тривозі. Страх-тривога – це спосіб буття свободи. «Тільки в тривозі я осягаю себе як істоту тотально вільну. В активності цього буття світ лише й знаходить смисл» [4, с.34].

Страх свободи, як страх перед Ніщо, розкриває людське буття як унікальне суще, здатне ставити питання про свої основи, і в цьому питанні і здивуванні виходити за межі себе. Тут питальний смисл страху відкриває свідомості, що вона є безкінечним сумнівом і безкінечним запереченням себе.

У страсі свідомість переживає свободу як досвід Ніщо. Страх потрясає свідомість, і тому вона прагне до своєї предметної роздробленості. Але одночасно її притягує буття, сум за Цілим оволодіває нею. Так, свідомість завжди існує на шляху до цього Цілого. Вічне вислизання від себе і повернення є існування на межі власного пізнання, де виявляє себе страх. Ми існуємо, як страх і неспокій, і лише таким чином свідомість здатна існувати, як свідомість, що пізнає і творить сама себе як нову реальність. У цьому безкінечному ваганні страху полягає істина людського буття.

Це є дотичним і щодо свободи. Людина існує то у вічному прагненні до неї, відкидаючи все, що одночасно обмежувало її та забезпечувало їй безпеку

та спокій, то у втечі від неї саме тому, що свобода пробудила в ній безсилля і страх.

Ні абсолютна свобода, ні несвобода непереносні для людини. Вона кожного разу опиняється перед вибором: позбавитися від свободи за допомогою нового підпорядкування чи мужньо винести свою свободу. І чим далі заходить цей процес, тим більш категоричнішою є проблема вибору, що постає перед людиною.

Справді, людина за природою своєю не може бути наскільки незалежною, розумною й об'єктивною, тобто у всіх смислах самодостатньою, щоб винести безмежну свободу. І якщо неможливо відшукати основи граничної мужності в собі самому, тоді, як можливо винести те, що ти сам представлений власним силам і сам повинен надавати смисл своєму існуванню?

Втеча від свободи, як спосіб заперечення страху, легко пояснює властиве людині прагнення до володіння речами. У цьому виражається певного роду захист від страху залишитися наодинці із собою, зі своєю свободою.

Як уважав Д.Реале, [4, с.132] екзистенція – це свобода і можливість, можливість також не вибрати, залишитися паралізованим перед загрозою небуття вибрати й загинути. Реальність тому дана як можливість і страх – чисте переживання можливого – страх того, що може відбутися дещо набагато більш страшне, ніж є в реальності. Якщо страх характеризує відносини людини зі світом, то відносини із самою собою характеризуються як відчай від нерозуміння своєї суті. Відчай, за К'єркегором, – це провина людини, яка внутрішньо не приймає сама себе. Ненавидячи екзистенцію, але люблячи себе, людина нерідко намагається то стати творцем, «страшним богом», то розчинитися в задоволеннях. Проте ні в першому, ні в другому знайти себе вона не може, звідси і відчай, «смертельна хвороба», «вічне вмирання без кінця», невдала саморуйнація. Жодне із земних страждань, навіть смерть, не можуть зрівнятися з жахливою силою відчаю. Той, хто впав у відчай, хворий на смерть, умирання «Я» складає суть його життя. Кожна людина, переконаний філософ, близька до відчаю. А той, хто не помічає цього, можливо, ближче за інших до небезпечної лінії. Це продовжується, доки ми не звернемося до себе, не захочемо бути собою. Джерело відчаю – у неприкаяності, у «небажанні віддатися в руки Господа. Але, заперечуючи Бога, ми заперечуємо себе, віддаляємося від єдиного джерела живої води» [2, с.80].

Завжди страх відкриває вихідну цілісність свідомості. Вона є більш видимою, якщо можна так висловитися. Із зникненням предметів і реальностей, які становлять зміст свідомості і маскують його сутність. Саме це нас обеззброює. У страсі науковий і предметний світ стає незначущим і, у той же час, страх відкриває свідомість як таке, що лежить в основі всякого предметного і не визначеного, що є предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Андрусенко В.А. Социальный страх / В.А. Андрусенко. – Свердловск : Изд. уральского ун-та, 1991. – 172 с.
2. Вэленс А. де. Заметки о понятии страха в современной философии / А. де Вэленс // Феномен человека : антология. – М. : Высшая школа, 1993. – 349 с.
3. Мамардашвили М.К. Мой опыт нетипичен. М., 2000. - 400 с.
4. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии. М., 2000.- 639 с.
5. Хайдеггер М. Введение в метафизику. СПб., 1998. - 304 с.
6. Щербатых Ю.В. Психология страха / Ю.В. Щербатых. – М. : ЭКСМО, 2000. – 413 с.
7. Шелер М. Избранные произведения /Пер. с нем.; сост., науч. ред., предисл. Денежкина А. В.; послесл. Л. А. Чухиной. М.: Гнозис, 1994.

REFERENCES

1. Andrusenko V.A. Sotsyal'nyy strakh / V.A. Andrusenko. – Sverdlovsk: Yzd. Ural'skoho un-ta, 1991. – 172 s.
2. Vélens A. de. Zametky o ponyatyy strakha v sovremennoy fylosofyy / A. de Vélens // Fenomen cheloveka : antolohyya. – Moskva: Vysshaya shkola, 1993. – 349 s.
3. Mamardashvily M.K. Moy opyt netypychen. – Moskva, 2000. – 400 s.
4. Sartr ZH.-P. Bytye y nychto. Opyt fenomenolohycheskoy ontolohyy. – Moskva, 2000. – 639 s.
5. Khaydehher M. Vvedenye v metafyzыku. – SPb., 1998. – 304 s.
6. Shcherbatykh YU.V. Psykholohyya strakha / YU.V. Shcherbatykh. – Moskva: ÉKSMO, 2000. – 413 s.
7. Sheler M. Yzbrannye proyzvedenyaya /Per. s nem.; sost., nauch. red., predysl. Denezhkyna A. V.; poslesl. L. A. Chukhynoy. M.: Hnozys, 1994.